

MULOQOTDA O'ZARO MUVOFIQLIK
Mamajonov Muhammad Yusubjonovich
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: Til tadqiqi har jihatdan to'kis bo'lishi uchun tilshunoslik doirasidagina ish ko'rishning kamligi bugun shu fan mutaxassislarining hech biriga sir emas. Shu bois zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda boshqa fanlar yutuqlaridan ham keng foydalanilmoqda. Ana shunday urinishlarning samarasi sifatida kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, etnolingvistika, psixolingvistika, etnopsixolingvistika, pragmalolingvistika kabi sohalar rivoj topmoqda va bu sohalar tilga, an'anaviy strukturalizmdan farqli ravishda, doimiy harakatdagi, o'sish-o'zgarishdagi hodisa sifatida yondashayotgani bilan ahamiyat kasb etmoqda.

Tayanch so'z va iboralar: muloqot jarayoni, idrok, kommunikativ jarayon, sixologik jarayonlar, shaxsning tajribasi, muloqotning perseptiv tomoni, appersepsiya.

ВЗАИМНАЯ СОВМЕСТИМОСТЬ В ОБЩЕНИИ

Мамажанов Мухаммаджан Юсубжанович,
Доцент ФерГУ, доктор философских наук по
филологическим наукам (PhD)

Аннотация: Ни для кого из специалистов данной дисциплины не является секретом, что в области лингвистики еще мало работы, чтобы исследование языка было полноценным во всех аспектах. Поэтому в современных лингвистических исследованиях широко используются достижения других дисциплин. В результате таких усилий развиваются такие области, как когнитивная лингвистика, лингвистика, этнолингвистика, психоллингвистика, этнопсихоллингвистика и прагмаллингвистика, и эти области приобретают все большее значение, поскольку они рассматривают язык как явление, находящееся в постоянном движении, росте и изменении, в отличие от традиционного структурализма. .

Ключевые слова и фразы: процесс общения, восприятие, коммуникативный процесс, психологические процессы, личный опыт, перцептивная сторона общения, апперцепция.

MUTUAL COMPATIBILITY IN COMMUNICATION

Mamajonov Muhammadjon Yusubjonovich,
Associate Professor at FerSU, Doctor of philosophy in
philology (PhD)

Abstract: It is not a secret to any of the specialists of this discipline that there is little work to be done in the field of linguistics in order for language research to be complete in all aspects. Therefore, the achievements of other disciplines are widely used in modern linguistic research. As a result of such efforts, fields such as cognitive linguistics, linguistics, ethnolinguistics, psycholinguistics, ethnopsycholinguistics, and pragmalinguistics are developing, and these fields are gaining importance because they approach language as a phenomenon in constant movement, growth and change, unlike traditional structuralism. .

Key words and phrases: communication process, perception, communicative process, psychological processes, personal experience, perceptive side of communication, apperception.

Kirish. Psixolingvistika tildan foydalanishga asoslangan psixologik jarayonlarni tasvirlashga qaratilgan. O'qish, yozish, nutq tayyorlash va uni tinglash ham universal qobiliyat bo'lmagani holda, tildan foydalanishning eng tabiiy va asosiy shakli dialogdir: har bir til

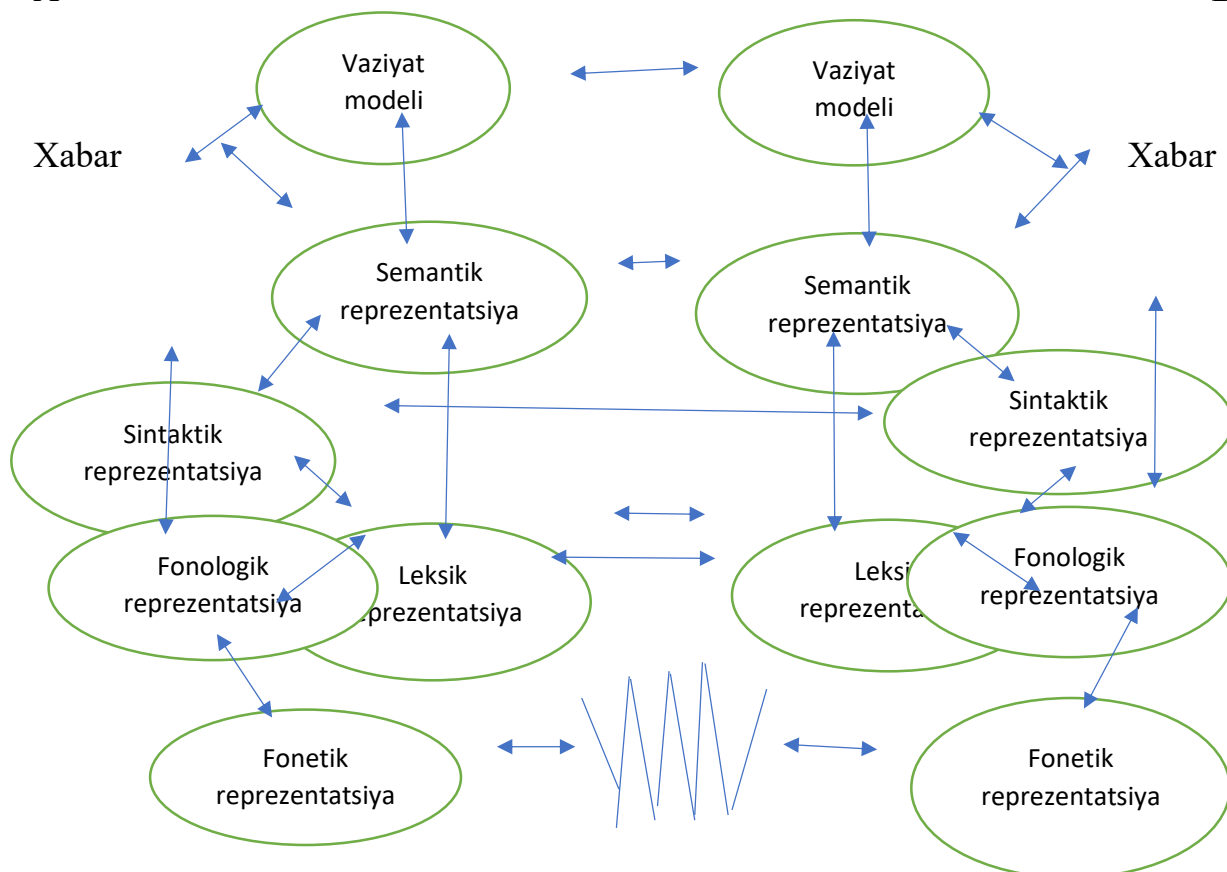
foydalanuvchisi, yosh bolalar va savodi bo'lmagan kattalar ham suhbat qura oladilar. Shuning uchun psixolingvistikaning asosiy maqsadi tabiiy dialog paytida qo'llaniladigan asosiy mexanizmlar haqida ma'lumot berish bo'lishi kerak[1:169].

D.Levisning fikricha, dialog hamkorlik o'yinidir, bunda agar suhbatdoshlar dialogda bir-birlarini tushunsalar, "yutadilar", agar ishtirokchilarning biri yoki ikkisi ham tushunmay qolsa, "yutqazadilar"[2]. Demak, muloqotda hamkorlik, o'zaro tushunish, suhbatdoshning fikrini ilg'ay olish muhim ahamiyatga ega.

S.Garrod va M.Pickeringlarning ta'kidlashlaricha, suhbatdoshlar muloqotda bir-birlariga moslashadilar: bunda suhbatdoshlar tovushlar va so'zlardan tortib sintaktik qurilish va ma'no ifodalarigacha bo'lgan o'xshash tasvirlardan foydalanishni boshlaydilar. Masalan, suhbatdosh tez va baland ovozda gapirganda ikkinchi suhbatdosh ham ko'pincha shunday javob beradi; bir suhbatdosh ma'lum bir sintaktik qurilmadan ko'p foydalansa, ikkinchisi ham bu qurilmadan foydalanishi mumkin. Olimlarning fikricha, bu moslashish jarayoni nutqni hosil qilishning barcha darajalarida, mazmun tanlashni boshqaradigan semantik tasvirlardan tortib artikulyatsiya bilan bog'liq bo'lgan fonetik tasvirlargacha sodir bo'ladi hamda bu jarayon suhbatni yanada silliq davom ettirishga yordam beradi. Ularning izlanishlari natijalariga ko'ra, dialogda suhbatdoshlar bir-birlariga moslashadilar. Bunday moslashish, muvofiqlik tilning turli sathlarida ham kuzatilishi mumkin. Olimlar muvaffaqiyatli muloqotda o'zaro moslashishning quyidagi sxemasini taklif qilganlar:

A

B

Ushbu chizmaga ko'ra, suhbatdoshlar bir-birlariga moslashishlari uchun, avvalo, vaziyat modeli mos kelishi kerak, ya'ni bir vaziyatga, holatga mos suhbat qurilishi zarur. Muvofiq vaziyat bo'lmasa, muloqot ham shakllanmaydi. Har qanday turdagi suhbat qurish uchun, avvalo, suhbatlashish uchun vaziyat, mavzu bo'lishi lozim. Muvofiq vaziyatsiz, mos mavzusiz muloqot qurish imkonsiz, suhbatdoshlar "nimadir umumiy" haqida muloqotga kirishishlari talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Vaziyatga mos xabar yuborilgach, suhbatdoshlar ongida semantik reprezentatsiya yuz beradi, bunda adresant yuborgan xabarni adresat yuboruvchi jo'natgandek tushunishi, idrok qilishi muhim sanaladi. Yetkazilgan fikr adresat ongida noto'g'ri, nomuvofiq reprezentatsiya qilinishi suhbatning uzilishi, muloqotning samarasiz holda to'xtab qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu o'rinda psixologik jarayon – idrok ishtirok etadi.

Muloqotda faqatgina semantik reprezentatsiyaning muvofiq kelishi eng ahamiyat sanalsada, suhbatdoshlar sintaktik, leksik, fonologik va fonetik sathlar nuqtayi nazaridan ham o'zaro moslashadilar. Muloqot paytida suhbatdoshga moslashgan holda o'xshash sintaktik qurilmalar, bir xil leksik birliklar tanlanishi dialogda suhbatning oson tushunilishi, o'zaro muvofiqlikni ta'minlaydi.

Shu o'rinda fonetik-fonologik moslashishni ham ta'kidlash zarur. Fonetik moslashish ma'lum tovushlar talaffuzida suhbatdoshga muvofiq muloqotni anglatadi. Bunday holat o'zbek muloqotida ko'p hollarda shevalarga xos moslashishda va kichik yoshdagi bolalar bilan suhbatda tovushlarni moslashda namoyon bo'ladi.

Nima yeding?

Chikalat.

Voy, chikalat yedingmi san? [3:34]

Kichik yoshdagi bolalarga ularga mos gapirish bolalarning kattalar tomonidan tushunilayotganini, bolalar o'z fikrlarini to'g'ri ifodalab berayotganlarini bildirish uchun ham amalga oshiriladi.

Dialogik muloqotda suhbatdoshning ovoz toni, tempiga moslashish ham ahamiyatlidir. Aytaylik, suhbatdosh shoshayotgan bo'lsa, u tez-tez gapirib, muddaosini bayon etishga harakat qiladi. Yoxud suhbatdosh jahl qilib, ovoz tonini balandlatib gapirsa, ikkinchi suhbatdosh ham shunga yarasha ovozini balandlatib javob berishi tabiiy sanaladi. Shu sababdan ham dialogik muloqotda moslashish muhimdir.

... – Ilki jarohatlangan emish-a! – dedi. – Ertaga asfalasofilinga ketadigan haromi, bugun ilkingni o'ylab nima qilasan?

Eshik ortidagi mahbusning nafrat bilan:

– Jallodlar! – degani eshitildi.

Xirilloq soqchi o'rnidan sapchib turib do'q qildi:

– Jim yot, o'laksa! Hozir kirib, bir jarohatingni o'nga yetkazamen! [3:158]

Jahl qilgan suhbatdoshga jahl bilan, nafrat bilan javob qaytarish, ovon toniga moslashish tabiiy dialogning muhim jihatlaridandir. Yuqoidagi dialogik muloqotda soqchi va mahbus suhbatida bir-birlariga munosabat salbiy bo'lgani holda, ikki suhbatdosh o'zaro baqirib, ohangni moslashtirgan holda muloqot qilishi ham aynan muvofiqlikning psixologik asoslari bilan bog'liq. Baland ovoz, yuqori ton inson ruhiyatiga ta'sir qiladi, buning natijasida ana shu muomalaga yarasha reaksiya yuzaga chiqadi. Bu reaksiya nafaqat qo'llanilayotgan lisoniy birliklar va sintaktik qurilmalar, balki tilning intonatsion xususiyatlarida ham namoyon bo'ladi.

Tahlil va natijalar. M.Pikering va S.Garroddlar dialogik muloqotda o'zaro muvofiqlikni tadqiq qilishda morfologik moslashishga e'tibor qaratmaganlar. Bunda mualliflarning ingliz tili muloqotini o'rganganlarini e'tiborga olish zarur. O'zbek tili agglyutinatativ til ekanligi sababli uning morfologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, o'zbek tilida muloqot amalga oshirilganda morfologik moslashish ham vujudga kelishini ta'kidlab o'tish zarur. O'zbek muloqotida vaziyatga, shevalarga moslashgan holda qo'shimchalarda muvofiqlik ham yuzaga keladi.

Ayrim hollarda muloqot faqat bir til doirasidagina yuz bermaydi, suhbatdosh adresatga mos ravishda tilni o'zgartirishi, suhbatdoshiga tanish tildan foydalanishi ham mumkin. Suhbatdosh adresant yuborayotgan xabarni tushunish, unga mos javob qaytarish uchun ham muvofiq tildan foydalanishi talab etiladi.

Kimdir yelkamga turtdi. O'girilib qarasam, hozirgina simyog'ochga suyanib "Sashenka"

deb yig'layotgan xotin. Labining bo'yog'i surkalib ketgan, og'zi qiyshayib qolganga o'xshardi. – Aksakal... – U bobomni ham nari surdi.

Robiya rus xotinni ko'rgach, uning o'zbek tilini bilmasligini fahmlagach, bilganicha rus tilida gapirib, suhbatdoshga o'z fikrini tushuntirmoqchi bo'ldi:

– Mama plox, – dedim bilganimcha o'rischa gapirib. – Mama umer budit. – Nichego! – Xotin ma'yus jilmaydi. – Ya vrach, pomogu. Prinesi pit[4:30].

Agar ushbu holatda Robiya rus tilida muloqotga kirishmaganida, onasining ahvolini tushuntirib bermaganda, rus ayolning vrach ekanidan ham bexabar qolgan bo'lishi mumkin edi. Demak, ayrim hollarda suhbatdosh so'zlashadigan tilga ham moslashish talab etiladi.

Agar muloqotda yuqoridagi moslashishlar bo'lmasa, dialogda nomuvofiqliklar yuzaga kelishi, bu esa muloqotning uzilib qolishiga yoxud muvaffaqiyatsiz yakunlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Muloqotda muvofiqlikka intilish bir necha ekstralingvistik sabablar orqali yuzaga kelishi mumkin: muloqotning samarali kechishiga erishish; muloqotning uzilishlarsiz, ravon kechishini ta'minlash; vaziyatga mos muloqotga erishish; suhbatdoshga o'z fikrini osonroq bildirishga erishish; suhbatdosh bilan mavqe jihatdan tenglashishga erishish va boshqalar.

Shu o'rinda suhbatdoshga mavqe jihatdan teng kelishga intilish bo'yicha izoh berib o'tish zarur. Bunda ayrim hollarda sof adabiy tilda so'zlayotgan suhbatdoshga shunday javob qaytarish maqsadida shevalardan foydalanmay, adabiy tilni qo'llab suhbatlashish nazarda tutilishi ham mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy vaziyatdan kelib chiqqan holda Toshkentga kelgan viloyatliklarning Toshkent shevasidan foydalangan holda suhbatlashishga intilishlari ham mavqe jihatdan tenglashishga intilish sifatida baholanishi mumkin.

Murod Muhammad Do'stning "Lolazor" romanida yozuvchi, jurnalist Nazar Yaxshiboyev va rais o'rtasida qiziqarli suhbat keltirilgan. Soddagina, qishloqdan davolanishga kelgan rais Yaxshiboyevni ko'radi-yu, televizorda ko'rgan, maqolalarini o'qigan yozuvchi shu ekanini tanib, yozuvchiga mos ravishda adabiy tilda, badiiy ifoda va konstruksiyalardan foydalanib, gapira boshlaydi:

Uzr, domlajon... Bezovta qildim... Suratingizni ko'rib yurardik, lekin darrov taniyolmabman. Mana, diydoringiz nasib etdi.

Qayerlardan so'raymiz?

Uzoqdan, domlajon, janub tomonlardan. Ammo-lekin, bahavo joylar. Sizdek ulug' odamni ko'rmoq orzuimiz edi, mana, orzuimizga yetdik [5:93].

Yaxshiboyev bunday kitobiy so'zlarni, jumalarni eshitib, ichida g'ijinadi. Oddiy to'pori insonning bunday jimjimador lisoniy birliklardan foydalanishi notabiiy eshitiladi. Aslida esa rais aynan Yaxshiboyevga moslashish uchun shunday qurilmalardan foydalanadi. Suhbatdosh sifatida bunday holat Yaxshiboyevga yoqmasa-da, suhbatni buzmaslik uchun indamaydi. Raisning aynan o'zi uchun bunday tildan foydalanayotganini ham yaxshi anglaydi:

Yaxshiboyev ichida g'ijindi. Namuncha kulturniy bo'lmasa, deb o'yladi, o'zi bilmagan so'zlarni aytadi-ya!.. Darvoqe, bu so'zlarni biladi, lekin aytadigan mavridu joy topmagan, endi aytsa bo'laveradi, meni ko'rdi, menga aytsa bo'ladi [5:93].

Rais ongida kechadigan psixik jarayonlar yordamida u mashhur yozuvchi bilan suhbatga tayyorlanishda bu insonga tenglashish, mos gapirish, oldida uyalib qolmaslik uchun shunday muloqot qilishni afzal biladi. Ziyoli insonlar doim kitobiy tilda so'zlashadilar, bu inson bilan men ham shunday muloqot qilishim kerak, degan qarash, yozuvchilarni o'z shaxsiy qarashlariga ko'ra idrok qilish natijasida aynan shu turdagi nutq yuzaga keladi. Bunda suhbatdoshga moslashishda nafaqat idrok, balki ruhiy-hissiy jihatdan hayajonlanish, o'zini suhbatdosh oldida qanday tutishni bilmaslik, ikkilanish kabi jarayonlar ham ko'zga tashlanadi. Notabiiy ravishda kitobiy so'zlardan foydalanish esa rais nutqida nomuvofiq birikmalar, jumlar ham irod etilishiga olib keladi: ikkita olijanob molxona qurdik. Olijanob sifati molxona joy oti bilan o'zaro mos kelmaydi. Lekin rais molxona uchun mos baladparvoz, kitobiy sifat

topolmay, olijanob soʻzidan foydalanadi. Yozuvchi Yaxshiboyev esa raisning nutqidagi bunday xatoliklarni tahlil qiladi:

... Sogʻliqni oʻylab, bu taraflarga tashrif buyurdik.

Ol-a, dedi Yaxshiboyev ichida, sen oʻzing kimsanki, tashrif buyursang. Yoʻq buniyam aybsitib boʻlmaydi, televizor-pelevizorga chiqadidan xotin shoirlardan oʻrgangan chiqar [5:94].

Muloqot davom etar ekan, suhbatdoshlar oʻzaro biroz yaqinlashgach, rais oddiy tilda soʻzlasha boshlaydi: Rais dardini gapirgani sari joʻnlashib, tuppa-tuzuk odamga aylandi-qoldi [5:95].

Badiiy uslubdan soʻzlashuv uslubiga koʻchgan rais asta-sekin shevaga xos birliklardan ham foydalana boshlaydi: odamlarni bir pasda yigʻnaymiz, paxta teraydigan moshin va boshqalar.

Xulosa. Shunday qilib, suhbatdoshlar yaqinlashganlari sari, raisda hayajon yoʻqolib, Yaxshiboyev bilan moslashishda badiiy uslubga xos soʻzlardan foydalanmay, soʻzlashuv uslubidan, hatto shevadan ham foydalanishni boshlaydi. Demak, muloqotda moslashishda suhbatdoshni oʻz tasavvuriga koʻra idrok qilish, ijtimoiy masofa, mavqe, ruhiy-hissiy bosim ham ahamiyatlidir.

Xulosa qilib aytganda, muloqot jarayonida suhbatdoshlar oʻzaro bir-birlariga moslashishga intiladilar. Bu moslashish esa semantik reprezentatsiya, idrok, hissiyot, ruhiy bosim kabi psixik jarayonlar bilan bogʻliq holda fonetik, intonatsion, leksik, morfologik, sintaktik qurilmalarni tanlash va nutqda qoʻllashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyhati:

Pickering M., Garrod S. Toward a mechanistic psychology of dialogue//Behavioral and brain sciences. 2004.№27. - p169.

Lewis, D. K. (1969) Convention: A philosophical study. Basil Blackwell/Harvard University Press. - New York, 2009. - p.34

Qodirov . Yulduzli tunlar. - Toshkent, 2014. - 45 b.

Oʻ.Hoshimov, “Ikki eshik orasi” - Toshkent, 2019. - 36 b.

Murod Muhammad Doʻst, “Lolazor”- Toshkent, 2017. - 18 b.